

Preklad sborníka statí pod názvom Učenie I. P. Pavlova a filozofické otázky psychológie zahŕňa rad menších i väčších štúdií sovietskych fyziológov, filozofov a psychológov. Ako už J. I. Bojko a V. N. Kolbanovskij v časopise Voprosy filosofii 1953, 3, 180—186 a iní správne poukázali, obsah sborníka nezodpovedá plne názvu. Zvlášť neuspokojivo sú v sborníku rozpracované práve filozofické problémy psychológie. Po trojročnom odstupe vystupuje redakčná improvizovanosť sborníka a miestami komentárovitý ráz článkov ešte vypuklejšie. Úloha prestavby psychológie a v súvisi s tým úloha rozpracovania teoretických otázok psychológie vznikla pod dojemom vedeckého zasadania dvoch Akadémií roku 1950, ktoré prinieslo na adresu psychológie rad kritických i sebakritických pripomienok, ale málo konkrétnych pokynov pre prestavbu psychológie na princípoch učenia I. P. Pavlova o najvyššej nervovej činnosti. To viedlo k určitej bezradnosti, ktorá po dvoch rokoch vyvolala diskusiu o predmete a metóde psychológie ako vedy. Táto diskusia pokračovala v ďalších rokoch a nie je doteraz uspokojivo uzavretá. Tento sborník Učenie I. P. Pavlova a filozofické otázky psychológie vznikol ešte v prípravnom štádiu k diskusii a je tak vlastne skôr zbierkou bohatých materiálov, o ktorých sa potom v oveľa hlbšej a konkrétnejšej forme rozvinula teoretická, veľmi cenná a najmä podnetná diskusia. Vzhľadom na dlhý časový odstup od vydania sborníka a pre nemožnosť vyčerpáť jeho obsažný materiál nebudeme opakovat všeobecne uznané tézy o význame diela I. P. Pavlova pre rozličné vedy i filozofiu, ale v presvedčení, že je osožné a nevyhnutné nadhadzovať aj nové otázky, zameriame svoju pozornosť na diskutabilné stránky sborníka s výhradou, že teoretickému rozboru všeobecne uznaných stránok učenia I. P. Pavlova, najmä jeho principiálneho významu pre všeobecne kauzálne, alebo ako Pavlov hovoril — deterministické pochopenie vzťahu človeka k jeho prírodnému a spoločenskému prostrediu, slovom pre dialekticko-materialistickú teóriu a výskum vedomia a teoretickému rozboru výsledkov diskusie z rokov 1952—1955 budeme sa venovať v osobitnej práci. Za daného stavu vecí nebudeme referovať podrobne a vyčerpávajúcim spôsobom o jednotlivých článkoch sborníka, zvlášť pokiaľ majú ráz komentára k pôvodným materiálom učenia I. P. Pavlova, ale budeme sa snažiť označiť najmä niektoré nadhodené myšlienky, ktoré sú závažné pre filozofické otázky psychológie.

Aby mohla vzniknúť plodná diskusia medzi psychológmi a fyziológmi, je osožné a nevyhnutné vytvoriť predovšetkým spoločný jazyk pre obidve vedy, t. j. vyjasniť základné pojmy predmetu fyziológie a špeciálne fyziológie najvyššej nervovej činnosti a predmetu psychológie a označiť styčné body, ak sa také nájdu. Otázka metódy je druhoradá a vyplynie z povahy a zvláštnosti predmetu, ktorý treba skúmať. Metóda závisí od povahy skúmaného predmetu (Filkorn). Vo filozofickej analýze špeciálnych vedných oblastí zaujímajú nás predovšetkým pojmy majúce pre príslušnú špecifickú oblasť kategoriálny ráz. Takéto pojmy nám v podstate označujú špecifický predmet tej ktorej vedy.

Nazdáваме sa, že v sborníku i na začiatku diskusie v nasledujúcich rokoch sa nedostatočne prihliadalo na závislosť metódy od predmetu, čo sa prejavilo najmä dvojakým spôsobom.

1. Prv než bola určená špecifičnosť predmetu psychológie, vyhlásila sa nevyhnutnosť uviesť do súladu, ba podrobiť psychológiu jej prírodovedeckému základu — t. j. Pavlovovmu učeniu o najvyššej nervovej činnosti. Pre túto tendenciu je typický referát A. A. Smirnova *Stav psychológie a jej prebudovanie na základe Pavlovho učenia*, v ktorom Smirnov zahŕňa diskusiu o základných pojmoch obidvoch príbuzných vied, ale súčasne vyhlasuje, že „obsah psychologických pojmov musí (sic) zodpovedať systému pojmov v pavlovovskej fyziológii. (Na tej istej porade v psychológii v dňoch 30. VI.—5. VII. 1952 v Moskve S. L. Rubinštejn hovoril opatrnejšie o nevyhnutnosti vytvorenia novej psychologической teórie pocitov, vnímania, myslenia atď.) Tak dochádza k tomu, že sa staršie teoretické formulácie kriticky nepreverujú, ale zamietajú. A. A. Smirnov tak zamietá napr. v tom istom referáte Rubinštejnovu tézu o dvoch determinantoch duševného života (sám Rubinštejn svoje pre-

došlé formulácie teórie dvoch faktorov v tomto zborníku opúšťa); o determinácii stavbou mozgu z jednej strany a objektívnou skutočnosťou zo strany druhej. Popierať však determináciu duševného života mozgom nemožno, presnejšie povedané, determinanty mozgových procesov (procesov psychického odrazu objektívneho sveta) nemožno obmedzovať iba na ich *fyziológické podmienky* (napr. vzrušivosť, vodivé spoje stále a dočasné atď.), ale treba ich rozšíriť aj na *vlastnú podstatu mozgových procesov*. Opierame sa tu priamo o Leninove formulácie v *Materializme a empiriokritizme*, napr.: „Hmota pôsobí na naše zmyslové orgány a vyvoláva pocit. Pociť závisí od mozgu, nervov, sietnice atď., t. j. od hmoty, ktorá je organizovaná určitým spôsobom.“ Ako je známe, túto podstatu mozgovej činnosti nepoznáme doteraz ani v tej fáze, než k nej cez receptory preniknú pôsobenia zo sféry mimo mozgu, ani v tej fáze, keď tieto pôsobenia v mozgu vyvolávajú psychické zážitky. Iba na základe faktu, že sa vlastná povaha centrálného nervového aparátu zúčastňuje na pôsobeniach vonkajšieho sveta, upravených už receptormi, môžeme hovoriť o subjektívnom odraze objektívnej reality. Na to upozornil už Helmholtz: „Ak hovoríme o vlastnostiach telies, ktoré tieto majú vo vzťahu k iným telesám vonkajšieho sveta, nezabúdame označiť aj to teleso, vo vzťahu ku ktorému vlastnosť existuje. Hovoríme: Olovo je rozpustné v kyseline dusičnej, nie je rozpustné v kyseline sírovej. Keby sme chceli povedať iba „olofo je rozpustné“, hneď by sme zbadali, že je to výpoveď neúplná a museli by sme sa hneď spýtať, v čom je rozpustné. Keď však povieme „cinóber je červený“, rozumie sa tým implicitne, že je červený pre naše oči a pre oči iných ľudí, o ktorých predpokladáme, že majú oči rovnakej povahy“. „Spôsob pôsobenia musí prirodzene vždy závisieť tak od zvláštností pôsobiaceho telesa, ako aj od telesa, na ktoré sa pôsobí.“ (*Handbuch der physiologischen Optik*, 1910, Bd. III, 20.)

Pravda, Smirnov zameriava svoje argumenty proti determinácii duševného života nervovou sústavou, pretože vzniká nebezpečenie odtrhnutia vedomia od činnosti mozgu, nebezpečenie hypostázovania vedomia. Takéto zameranie je správne. Na druhej strane treba mať v zmysle Leninových téz na pamäti, že vedomie je efekt stretnutia príčinných pôsobení všeobecne mimomozgových a samých mozgových. Aj pokiaľ nepoznáme objektívnu podstatu tohto efektu, je plodné a logické všeobecne a zásadne predpokladať, že mozgové procesy sú skutočne podstatou psychických. Súčasne však platí, že psychické procesy, vedomie nie je totožné s mozgom v jeho fyziológicko „čistej“ povahe, ale s mozgovými procesmi, ktoré vznikajú pôsobením vonkajšieho sveta na sám mozog. Ďalej z toho vyplýva, že psychológia existenčne zaujíma povaha mozgu ako orgánu napr. vo funkcii vnímania nie nepodobného sústave meracích prístrojov až odtiaľ, odkiaľ povaha a funkcia zariadení tohto orgánu determinuje povahu nimi nameraných hodnôt: subjektívneho odrazu objektívnej skutočnosti. Ak by nebolo takej determinácie, nebolo by ani subjektívneho odrazu a nebolo by ani špecifického predmetu psychológie. Predmetom skúmania psychológie sú subjektívne zážitky, ich mozgová kvantitatívno-kvalitatívna podstata, ich pôvod, formy a funkcie vo vzájomnej interakcii jednotlivca k prostrediu včítane spoločenského. Aj tieto poznámky treba chápať ako diskusné a s výhradou, že si nerobia nárok na úplnosť.

2. Vzhľadom na neuspokojivé stanovenie predmetu psychológie, jeho špecifičnosti, základných pojmov psychológie zostali i prenikavé metodologické analýzy B. M. Teplova v dôsledku neúplnosti počiatočných téz formálne neuspokojivé. (Porov. k tomu referát B. M. Teplova na porade o psychológii v dňoch 30. VI.—5. VII. 1952 *O objektívnej metóde v psychológii* a *Záver z porady o psychológii* v čas. Sov. veda Pedagogika-psychologie 1953, č. 1, 75, 83.) Pravda, hlavné tézy štúdiu majú hlboký teoretický význam. Štúdia *O objektívnej metóde v psychológii* je zvlášť cenná aj preto, že Teplov sa neuspokojuje iba bežným, široko zovšeobecneným opisom predmetu psychológie, ale celý rad pojmov tvorivo precizuje. (Neprichodí nám na tomto mieste vyčerpávajúco analyzovať túto štúdiu, možno sa však pozastaviť, prečo nebola pri veľkom teoretickom aj filozoficky veľmi podnetnom materiáli pojatá do recenzovaného zborníka a niet o nej redakčnej zmienky ani v originále zborníka. V súvisi s tým treba uviesť, že zborník zostavil redakčný zbor v tomto zložení: S. A. Petruševskij, N. N. Ladygina-Kotsová, F. N. Šemjakin, J. V. Šorochovová. (Redakčný zbor

ani úvodná redakčná poznámka nie sú v preklade uvedené, čo je azda pri preklade vedeckého prameňa dosť neobvyklé.)

Ktoré sú základné tézy, z ktorých sa zamieta introspekcia ako „subjektívna metóda“ (nie však ako „najdôležitejší životný fakt“) a odôvodňuje sa prípustnosť iba objektívnych metód aj v psychológii? Pre zámer referátu o uvedenom zborníku všimneme si len časť základných pojmov, ktoré Teplov novým spôsobom alebo neuspokojivo vymedzuje. K predmetu a metóde psychológie stavia Teplov nasledujúce tézy:

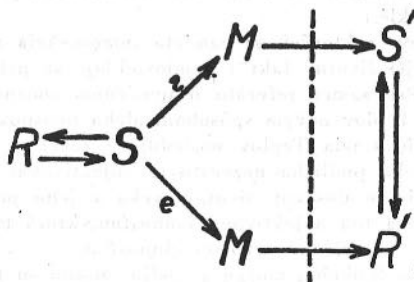
1. Vedomie a vôľa človeka podlieha nezvratným objektívnym zákonom.
2. Predmetom psychológie je duševný život človeka v jeho podmienenosti objektívnymi okolnosťami existencie a tou objektívnou činnosťou, ktorá tvorí obsah života človeka.
 - a) Duševná činnosť je najvyššou nervovou činnosťou.
 - b) Duševné pochody sú funkciou mozgu a podľa obsahu sú to obrazy objektívnej skutočnosti.
 - c) vedomie človeka je dané predovšetkým spoločenskými podmienkami existencie.
3. V pocite a vneme bezprostredne vnímame objektívnu realitu. Pocity a vnemy samy však nevnímame. Bezprostredne poznáme obsah svojich myšlienok, predstáv atď., ale nie samy procesy myslenia.
4. Výpovede o tom, čo skúmaná osoba vidí, počuje... sú výpovede o predmetoch a javoch objektívneho sveta.
5. Najdôležitejšie poznatky o sebe získava človek sprostredkovane, t. j. tými istými metódami, ktoré sú prístupné aj iným ľuďom.

Už sme uviedli, že duševný život je determinovaný nielen objektívnymi okolnosťami existencie, ale aj povahou centrálného nervového systému. Ak sa obmedzíme na vonkajšie objektívne okolnosti existencie duševného života, vzdávame sa takých základných pojmov pre psychológia, ako je subjekt, subjektívny odraz, ktorý je možný práve len na báze špecifickej povahy centrálného nervového systému. Vonkajškové vymedzenie predmetu psychológie viedlo u Teplova priamo ku gnozeologicky nesprávne formulovanému prístupu k metóde psychológie: „V pocite a vneme bezprostredne vnímame objektívnu realitu“. Tu Teplov vzdáva leninský pojem subjektívnosti obrazu skutočnosti v pocite, o ktorý nám práve v psychológii ide. Preto ďalšia veta „Pocity a vnemy samy však nevnímame“ ako argument proti introspekcii stráca presvedčivosť. Vedomie, mozog naozaj nemá receptory na vlastné procesy, tým sa však ešte neodstráni fakt, že pocity, vnemy atď. boli priamo (subjektívne) i nepriamo (objektívne) vyanalyzované ako psychické obrazy, ktoré od určitej hranice nemožno „priradiť“ k objektívnej skutočnosti, ako to žiada Teplov. (Objektívnu skutočnosťou myslí Teplov očividne skutočnosť prírodovedcky, fyzikálne definovanú.) Teplov sám hovorí, že „bezprostredne poznáme obsah svojich myšlienok, predstáv...“ a uzatvára z toho, že „aj keď rozhodne popiera introspekciu ako zvláštne „vnútorné vnímanie“, ako nástroj bezprostredného poznávania duševných procesov, nepopiera, pravda, objektívna metóda v psychológii schopnosť človeka podávať sebe samému alebo iným ľuďom slovnú zprávu o vlastných činoch a zážitkoch (o obsahu vlastných zážitkov).“

Potom je však oprávnená otázka, či tento obsah pocitov, vnemov, predstáv môžeme zistiť objektívnou metódou niektorej súčasnej prírodnej vedy a či vôbec je ich obsah objektívnou metódou zistiteľný. Je možné, že Engels na toto myslel v *Dialektike prírody* vo vete: „Iste raz „zredukujeme“ experimentálne myslenie na molekulárne a chemické pohyby v mozgu; ale je tým podstata myslenia vyčerpaná?“ Duševná činnosť je nepochybne mozgová činnosť, ale cieľom výskumu v psychológii sú subjektívne zážitky, mozgové procesy prežívané „zvnútra“. Je zrejmé, že tie isté mozgové procesy nazerané „zvonku“, objektívne, javia sa nám celkom inakšie.

Ak vyjdeme zo základného modelu teórie odrazu, javí sa nám „bezprostredné vnímanie“ objektívnej skutočnosti i bezprostredné poznanie obsahu predstáv, myšlienok inakšie a značne zložitejšie ako vo výklade Teplovom.

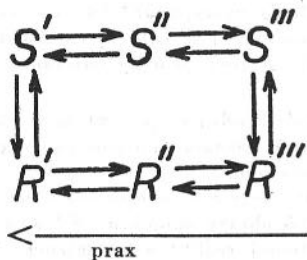
Prostredie *R* pôsobí na organizmus *S*; energie z interoreceptorov (*i*) a z exteroceptorov (*e*) vyvolávajú v c.n.s. (*M*) zážitkové obrazy subjektu (*S'*) a prostredia (*R'*). Špecifické formy vzájomného pôsobenia objektívnej reality a organizmu sú determinované ich

neurofikáciou, ktorá vytvára medzičlánok „vedomia“, ľudskej formy *nepriameho vzájomného pôsobenia* prostredia a organizmu. R, S, M , poznávame „zvonku“, objektívne pomocou receptorov, v pojmoch myslenia. R', S' (subjektívne zážitky, obrazy) *prežívame „zvnútra“* a chceme *poznať* aj zvonku, aby sme mohli obidvoje ako materialistickí monisti previesť na spoločného menovateľa (materiálnu podstatu).

Teplovova téza, že v pocite (napr. R') bezprostredne vnímame objektívnu realitu, ako vidieť aj z modelu, protirečí teórii odrazu. Treba dodať aj to, na čo sa obvykle zabúda, že R' sa stáva zážitkom, pocitom iba v úplnom vzťahu $S' \leq R'$ a vo vzťahu k vyšším etážam *c.n.s.* Tu sa nám aj objavuje zvláštny fakt introspekcie, t. j. bezprostredného zážitia obsahov v pocitoch, vnemoch. Mozgový odraz organizmu S' a obraz objektívnej reality R' sú skutočne v zážitkove bezprostrednom vzťahu prostredníctvom mozgových procesov vzájomného pôsobenia $\leq$. Introspekcia však nie sme schopní, ako Teplov osobitne zdôrazňuje, prežiť ani procesy vedenia (i, e), ani procesy vzájomného pôsobenia $\leq$. Taká introspekcia by, pravda, bola fantastickou schopnosťou, presahujúcou naše chápanie a činila by zbytočnou nielen fyziológiu *c. n. s.*, ale všetky vedy, lebo by likvidovala teóriu odrazu a z nej plynúce ohraničenia a útrapy nášho poznávania sveta. Avšak súčasne je zrejmé, že aj fakt introspekcie Teplovom vymedzenej ako schopnosť uvedomiť si vlastné konanie a zážitky je vskutku ako „najdôležitejší životný fakt“ veľmi dôležitým predmetom psychologického výskumu“ (Teplov) a môžeme dodať: aj výskumným predmetom celkom reálnym. Je celkom samozrejmé, že preskúmať procesy nervového vedenia a procesy vzájomného pôsobenia medzi organizmom a prostredím, ktoré prebiehajú v centrálnej nervovej sústave, budú raz objasnené objektívnymi metódami fyziológie. Je odôvodnený predpoklad, že takým spôsobom bude objasnená aj povaha, podstata všetkých foriem psychických obrazov reality a tým aj samej introspekcie. Súčasne je však zrejmé, že fakt introspekcie sme doteraz objektívne ešte ani neopisali. Zvláštna komplikácia vzniká totiž tým, že vzťah $S' \leq R'$ má v závislosti od povahy receptorov a nervovej substancie a v závislosti od zámerných (na báze „nevedomých“) zásahov do samej skutočnosti a organizmu (R a S) etážovite v *c.n.s.* rozličné formy, čo tvorí a dovoľuje nám tzv. myšlienkovú analýzu pocitov a predstav rovnako obrazu reality, ako aj organizmu (R', S').

Táto myšlienková analýza, ktorá by v modeli mala značne zložitý výraz, napr.:

praktický zásah S
do R , prípadne S do S
a tomu zodpovedajúce
korektúry vo všetkých
etážach,

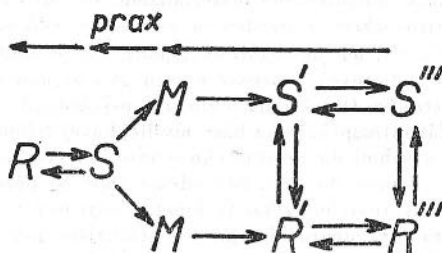
môže dospieť tak ďaleko, že pojem R''' (nikdy však R') je do vysokého stupňa adekvátnym obrazom podstaty, zákonitosti samej objektívnej reality (R , S).

Podstata introspekcie je v tom, že pre S''' (sebavedomie vlastnej osobnosti, „vedomie ja“) je bezprostredne prístupný rovnako vnem R' ako predstava S'' a ako ktorýkoľvek obraz v rozličných etážach procesov centrálného nervového systému. Toto „bezprostredne“ nemožno, pravdaže, chápať indeterministicky a nemožno ani introspekciu rozšíriť z bezprostredného prežívania obrazov R, S, M na bezprostredné prežívanie procesov pôvodu, vzniku objektívnej podstaty ani týchto obrazov, ani procesov medzi nimi. Myšlienkovou analýzou dať introspekcie na báze myšlienkovvej rekonštrukcie vlastnej objektívnej reality (na báze fyzikálneho obrazu sveta) možno však „s hrdinským úsilím“ ohraničiť subjektívne zážitky. To je práve dost, aby bol vymedzený špecifický predmet psychológie ako vedy a naznačená metóda jeho výskumu.

Nikdy však nemôže výpoveď o tom, čo človek vidí, počuje a vôbec vníma byť priamo výpoveďou o predmetoch a javoch objektívneho sveta (iba ak do „výpovede“ zahrnieme mlčky aj myšlienkovú analýzu vnemov), ako to tvrdí Teplov v ďalšej téze. A aj táto výpoveď má platnosť iba intersubjektívnu a nie nadsubjektívnu, mimosubjektívnu, objektívnu. (Iba vedecká výpoveď je niečo zvláštneho, „an sich,“ ako Lenin hovoril, „nie len vec vedomia“). Teplov sleduje cieľ ohraničiť priepasť medzi pozorovaním objektívneho sveta, ktoré nás vedie k objektívnemu poznaniu a medzi introspekciou, ktorá nás vedie iba k subjektívnemu poznaniu. Takej priepasti však niet. Vzniká naliehavá otázka, čo je vlastne pozorovanie objektívneho sveta. Ak je sebazpozorovanie schopnosť uvedomenia si obrazov, zážitkov objektívnej reality a schopnosť podávať sebe a iným slovnú zprávu o obsahu vlastných zážitkov (iný zmysel tento pojem nemá), potom pozorovanie objektívneho sveta pomocou receptorov je zvláštny prípad sebazpozorovania. Pozorovanie je myšlienková analýza sérií obrazov R vznikajúcich zameraním receptorov na určitú časť R a prípadnými zásahmi do tejto reality. Fyzik nemá iné formy vedomia ako psychológ a fyzikálny spôsob myslenia a pozorovania podlieha tým istým zákonitostiam teórie odrazu ako psychológovo skúmanie pocitov, predstáv atď.

Hovoríme, že rozhraničenie skutočnosti jestvujúcej mimo nášho vedomia a javov patriacich iba do oblasti subjektívneho vedomia bol prevratný metodologický čin, ktorý umožnil ohromné úspechy prírodných vied. Súhrn postupov tohto rozhraničenia nazývame objektívnou metódou. Metóda je systematické odrážanie skutočnosti. Ak prírodovedné metódy úspešne uskutočňujú rozhraničenie skutočnosti nezávislej od vedomia, neznamená to ešte, že fyzikálne a iné vedecké pojmy nie sú mozgovými obrazmi objektívnej reality, ale „výpoveďami“ o objektívnej realite. Mozgové odrazy — pojmy — sa neobjektivizujú ani tým, že ich prostredníctvom slova oznámime iným.

Ak sú teda objektívne metódy zvláštnym prípadom „subjektívnej“ metódy alebo príliehavejšie — introspekciou so zameraním receptorov na objekt, niet dôvodu, aby sme v psychológii introspekciu ako základnú metódu odmietli. Aby sme si to ozrejmili, treba hrubo ohraničiť pomocou základného modelu teórie odrazu predmet jednotlivých vied a špeciálne psychológie:

Prostredie (R) včítane spoločenského a náš organizmus (S) stávajú sa pre nás v špecifickej deformácii (S' R') v mozgovej oblasti vedomými. Z toho plynie, že východiskovým predmetom všetkých vied je vedomý obraz, vnem reality a vlastného organizmu, ktorý

vníma. Z obrazov prostredia a organizmu boli a sú vydiferencované všetky jednotlivé vedy.

V obrazoch R' S' objektívnych reálnych substancií je príčinne obsiahnutá rovnako fyzikálna realita prostredia (organizmu), ako aj nervovej sústavy subjektu. Obidva kauzálne rady sú v obraze R' S' zliate. Naivný realista preto nikdy nepochopí, že rozličné stránky tohto obrazu, napr. v pocitoch, citoch objektivizuje do reality mimo vedomia (R , S), hoci tieto patria iba k mozgu. Tu sa už ukazuje výlučná introspekcia ako metodologický princíp, ktorý vyslovene prekáža pravdivému skúmaniu skutočnosti a falšuje ho. V zliatí objektívnych a subjektívnych prvkov v mozgovom obraze reality je aj príčina obťažnosti stanovenia predmetu hociktovej vedy. V tomto fakte je aj dôvod, prečo Wundt poukazoval, že niet ani jediného prírodného javu, ktorý by z iného zorného uhla nemohol byť súčasne predmetom psychologického výskumu. „Výrazy vonkajšia a vnútorná skúsenosť neoznačujú rozličné predmety, ale rozličné hľadiská, ktoré používame pri chápaní a vedeckom spracovaní osebe jednotnej skúsenosti“. (W. Wundt, *Grundriss der Psychologie*, Leipzig 1922, str. 3.)

Na modeli teórie odrazu názorne vidíme, že rozličné zameranie jednotlivých vied má príčinu v rozličných cieľoch skúmania. Cieľom poznania prírodných vied je „peniknúť“ z vedomého obrazu S' R' k samej a najhlbšej podstate objektívnych substancií R , S , M . Cieľom skúmania psychológie je „peniknúť“ z bezprostredných subjektívnych zážitkov, obrazov k podstate, pôvodu, formám a funkcii psychických (mozgových) procesov. Ak hovoríme o peniknutí k podstate objektívnej reality, treba znovu zdôrazniť, že to dosahujeme a môžeme dosiahnuť jedine a výlučne pomocou myšlienkového odrazu tejto reality (R'' , S''), teda výlučne v oblasti vlastného vedomia (mozgu) a nijakou cestou mystickej intuície ani podobnou mystickou cestou mimo priestoru a času.

Ak sa teraz pýtujeme na postupy alebo metódy tohto peniknutia k jednému i druhému cieľu, je predovšetkým zrejmé, že introspekcia obrazov v rozličných etážach psychických procesov je základom všetkých metód poznania.

Objektívne alebo tiež prírodovedné metódy boli vypracované v metódy zvlášť plodné a úspešné tak, že v nich nečakáme na náhodné pôsobenia predmetov objektívneho sveta navzájom alebo na nás, ale zameranými zásahmi (na báze nezámerných, reflexných) do týchto objektívnych substancií rozmnožujeme si ich psychické obrazy natoľko, že myšlienková analýza týchto obrazov je schopná adekvátne rekonštruovať podstatu objektívneho sveta. Tieto zásahy nazývame v teórii odrazu, ako je známe, praxou v najširšom zmysle slova a zahrnujeme do nej všetku činnosť človeka — reflexnú, nezámernú i vedomú, zámernú, z tejto najmä prácu, experiment, použitie meracích prístrojov ako doplnkov alebo náhradu receptorov a pod.

Ak vyjdeme podľa teórie odrazu zo stanovenia cieľa psychológie ako poznania (a nielen prežitia) subjektívnych zážitkov, subjektívnych obrazov, ich foriem, pôvodu, funkcie a mechanizmov, je situácia metód tohto poznania síce zložitejšia, ale v podstate úplne analogická. Ak vychádzame z teoretickej bázy dialektického materializmu, je jadro možnosti použitia objektívnej metódy (na báze introspekcie v uvedenom zmysle) v odôvodnenom prepoklade, že oblasť obrazov R' , S' ,... R'' , S'' , ich mechanizmov, podstaty, je nielen oblasť psychická, zážitková, ale reálne aj oblasť hmotných procesov mozgu ako orgánu nepriameho vzájomného pôsobenia organizmu a prostredia. Objektívna metóda v psychológii zahrnuje v sebe myšlienkovú analýzu zážitkových dát introspekcie na báze myšlienkovj rekonštrukcie vlastnej objektívnej reality so súčasnými zásahmi do centrálneho nervového systému (t. j. s praxou v najširšom zmysle slova). Takými zásahmi do *c.n.s.* rozumieme napr. aj pôsobenie fyzikálne definovaných podnetov na receptory (psychofyzika, fyziológia zmyslových orgánov), hrubé zásahy elektrické, mechanické (trauma, neurochirurgia) i jemnejšie toxické (toxikológia, napr. meskalín), chorobné (klinické „nastavby“, neuropatológia a psychopatológia) i fyziologické (vytváranie zložitých umelých mechanizmov pomocou nezámerných, vrodenných reflexov), pedagogické atď. Celý obrovský materiál týchto sčasti príbuzných, sčasti pomocných a aplikovaných vied psychológie treba preveriť a zovšeobecňovať na základni materialistickej

teórie odrazu a vyvodíť z neho uzávery o zákonitosti a objektívnej podstate psychického života.

Taký je v hrubých črtách predmet a metóda psychológie. Taká je zhruba základná filozofická problematika leninskej teórie odrazu v oblasti psychológie. Ako sme už uviedli, zborník Učenie I. P. Pavlova a filozofické otázky psychológie nezahŕnuje referáty A. A. Smirnova a B. M. Teplova na porade o psychológii v júli 1952, nedotýka sa základnej filozofickej problematiky vyplývajúcej z týchto referátov a tým značne skresľuje (najmä článok S. A. Petruševského *Boj I. P. Pavlova za materializmus vo fyziológii a psychológii*) skutočný obraz sovietskej psychológie už do roku 1952. Za danej situácie bolo hlavnou úlohou zborníka podať v jednotlivých článkoch analýzu základných pojmov Pavlovej teórie najvyššej nervovej činnosti a základných pojmov psychológie a stanoviť styčné body medzi ich definíciami. Žiaľbohu, túto úlohu zborník dostatočne nesplnil. Ako uviedli J. I. Bojko a V. N. Kolbanovskij v citovanej recenzii, v zborníku „sa vykladajú a komentujú všeobecné základy pavlovovského učenia, zdôrazňuje sa jeho materialistický charakter, ale hlbokého skúmania najvážnejších filozofických otázok psychológie v zborníku nieť“. „V zborníku sa naprosto neodrazili také dôležité teoretické otázky, ako je problém objektívnej metódy v psychológii (ak odhliadneme od niekoľkých letných poznámok k tejto otázke v stati S. A. Petruševského) ani problém špecifických črt psychických javov, ani psychologických zákonitostí“.

Článok K. M. Bykova *Učenie I. P. Pavlova a súčasné prírodné vedy* je prehľadný referát zo slávnostnej konferencie o problémoch najvyššej nervovej činnosti a dotýka sa pálčivých otázok psychológie len okrajovo. V úvode, kde Bykov vyratúva vedy, pre ktoré má Pavlovo učenie význam, psychológia sa ani neuvádza. Ide nepochybne o náhodné nedopatrenie, ktoré by však v zborníku o filozofických otázkach psychológie nemuselo byť. Bezprostredne sa Bykov zmieňuje o psychológii až v poslednej časti prednášky, kde stavia tézu, že „pavlovské predstavy o II. signálnej sústave sú základom pre vybudovanie skutočne materialistickej psychológie“. Nazdávame sa, že najhlbším základom materialistickej psychológie je leninská teória odrazu, ktorá je všeobecnením celého radu vied. Bytostne sa dotýka psychológie téza, v ktorej sa mlčky obchádza základný pojem psychológie, na ktorom stojí každé poznanie: myslenie, vedomie. Bykov píše: „Našími slovami neustále členíme na veľké množstvo jednotlivostí rozličné predmety a javy skutočnosti, ktorá nás obklopuje, a slovami tak isto utvárame syntézu charakteristických pre každú vetu a najrozličnejšie spojenia slovných signálov. Táto syntéza jednotlivých slov do celých viet, charakteristická pre celú našu reč, vedie k presnému obrazu predmetov a javov okolitého sveta v činnosti druhej signálnej sústavy“ (str. 25). V psychológii sme zvyknutí pokladať slovo za formu alebo nástroj sprostredkovania myšlienky, pojmu, vo formulácii Bykovovej však slovo a myslenie je totožné alebo dokonca slovo nahrádza myslenie. V súvislosti s odvolaním sa na Stalinovu štúdiu možno poznamenať, že podľa Stalina je jazyk tak isto nástrojom, ktorým si ľudia vymieňajú myšlienky a myšlienky, spojené „s normami prírody“ ako u normálnych ľudí, jestvujú dokonca u hluchonemých „na základe obrazov, vnemov a predstáv“, ktoré sa u nich vytvárajú činnosťou receptorov. (Porovnaj k tomu načrtnutý model teórie odrazu.)

Diskutabilná je aj Bykovova formulácia (str. 11): „Fakty a zákonitosti preštudované pomocou pavlovovského učenia o analyzátoroch sú základom (v originále je „fyziologickým základom“) tej klasickej myšlienky V. I. Lenina, podľa ktorej sa pocit definuje ako subjektívny obraz objektívneho sveta...“ Ako je z *Materializmu a empiriokriticizmu* zrejme, opiera sa Lenin o výsledky fyziológie zmyslových orgánov a fyziky a odvoláva sa najmä na filozofické závery Feuerbachove.

S. A. Petruševskij v štúdiu *Boj I. P. Pavlova za materializmus vo fyziológii a psychológii* zaraďuje vznik učenia o najvyššej nervovej činnosti do historickej situácie. Vychádza pritom zo známych formulácií klasikov dialektického materializmu o vzťahu ideálneho a materiálneho, vyzdvihuje pokrokový význam ruských mysliteľov druhej polovice XIX. stor. a napokon prichádza k filozofickému významu veľkých ruských prírodovedcov XIX. stor., Mičurina, Pavlova a Timiriazeva. Nepresná je téza, že v Pavlovových prácach je podané úplné a všestranné prírodovedecké potvrdenie marxistickej teórie vývinu a teórie odrazu. Veľký

význam učenia prvého fyziológa sveta nezmenšíme, ak ho označíme za ďalší prírodovedecký doklad a nateraz jednu z najdokonalejších metód výskumu základnej tézy teórie odrazu, že psychické procesy sú vo svojej podstate procesy mozgové, hmotné a že sú vzhľadom na objektívnu realitu druhotné. Podobne nepresná je aj téza o rozdelení fyziológie a psychológie na predpavlovovskú a pavlovovskú, pričom podľa Petruševského „stará fyziológia a psychológia spočívali na zastaralých dogmách cirkevného, idealistického svetonázoru“ (porovnaj k tomu B. F. Bajev, *Na porade psychológov v Kijeve*, Voprosy filosofii 1953, 4, 237). Vzniká otázka, o čo sa opierali Marx, Engels a Lenin v materialistických tézach o vzťahu duše a tela. Redukovanie prírodovedeckého základu psychológie na pavlovovské učenie neobstoí teda ani historicky. Cenné sú Petruševského poukazy na metodologické zásady I. P. Pavlova a ich teoretický rozbor. Je to princíp determinizmu, princíp analýzy a syntézy a princíp štruktúrnosti. Tieto princípy majú hlboký teoretický význam a je škoda, že Petruševskij neuvedol ich rozbor bližšie do súvisu s problémami psychológie. Petruševskij si však k tomu uzavrel cestu, označiac predmet psychológie ako „ideálnu stránku odrazovej činnosti mozgu“ (str. 62). Aby toto ideálno bližšie označil, zavádza neplodný pojem „nehmotnosti“ v téze: „Materiálny odraz, vlastný každej hmote, sa tu ďalej rozvíja a komplikuje, na jednej strane ako neurodynamické hmotné procesy, prebiehajúce v mozgových poglobuliach, na druhej strane ako nehmotný obsah týchto procesov — psychické“ (str. 43—43). Ideálno psychické a nehmotné sú tu synonymá. Petruševskij už v materiáloch pavlovovského zasadenia pokladal za možné označiť myšlienku ako nehmotný produkt mozgu. Podľa toho by psychológia nemala predmet, lebo nič nehmotného nepoznáme. Aby sa tomu vyhol, tvrdí Petruševskij ďalej, že „obidve polovice tejto mozgovej činnosti sú jedna od druhej absolútne neodlučiteľné, sú to dve stránky toho istého odrazového procesu“. Rozdeľovanie mozgových procesov na polovicu nehmotnú a polovicu hmotnú pokladáme však za rovnako neplodné, ako je sám pojem nehmotnosti.

Na fakte introspekcie ako schopnosti prežívať obrazy vonkajšieho sveta sme ukázali, že fakt ich rozličných foriem atď. tvorí špecifickú oblasť javov, ktoré sú zvláštne už tým, že sú prístupné predovšetkým prežívaniu zvnútra a ktoré možno ohraničiť myšlienkovou analýzou ako objektívne hmotne skutočné mozgové procesy. Pojem nehmotnosti je tu zbytočný. Pravda, od objasnenia podstaty a zákonitosti rozličných foriem psychických obrazov, introspekcie atď. sme ešte ďaleko a nateraz tvoria tieto javy špecifickú oblasť zvláštnej vedy.

Článok V. M. Kaganova *Jednota učení I. V. Mičurina a I. P. Pavlova* zaoberá sa predovšetkým otázkami biológie a jej vzťahmi k fyziologickému učeníu I. P. Pavlova. Psychológii venuje pozornosť iba okrajove. Pojem pocitu pripadá mu napr. na pozadí teórie odrazu v podstate neproblematický: „Pretvorenie podnetu na pocit uskutočňuje sa zložitým systémom špeciálnych aparátov — analyzátorov, nervových mechanizmov, ktoré rozkladajú zložené javy vonkajšieho sveta a vnútorné javy, prebiehajúce v samom organizme, na jednotlivé prvky, ktoré ich tvoria a takto rozličným spôsobom prijímajú tak tieto prvky, ako aj všemožné kombinácie“ (str. 88).

Štúdia N. A. Chromova je v sborníku filozoficky veľmi cenná preto, že poukazuje na nevyhnutnosť vychádzať z leninskej teórie odrazu ako teoretického základu všetkých vied: „Marxisticko-leninská teória odrazu sa zakladá na princípe uznávania vonkajšieho sveta a jeho odrazu v hlave človeka“. Hneď nasledujúce tézy sú však protimaterialistické a boli oprávnené kritizované. Chromov tvrdí, že „dialektický materializmus rozlišuje hmotu (predmety) od psychického (pocit, myšlienka, vedomie, pamäť, fantázia atď.), ktoré je odrazom objektívnej reality mozgu“ (?) Odlišovať psychické od „predmetnej“ hmoty, znamená pokladať psychické za nehmotné, ako sme videli u Petruševského. Zavedením pojmu odrazu v tejto súvislosti (a tento odraz je tiež nehmotný?) sa vec iba ďalej zamotá. Ako sa s tým tiež zrovnáva hneď ďalej uvedený citát z Marxa: „Ideálno nie je nič iné ako materiálne, prenesené do ľudskej hlavy a v nej pretvorené“? Geniálne zovšeobecnenia klasikov dialektického materializmu treba konkretizovať na špeciálne vednom materiáli, iba polemickým citovaním množstva autorov nemožno ich tvorivo využiť. Tým, že Chromov kvalifikoval psychické v najlepšom prípade na epifenomén, z hľadiska psychológie sa vopred vzdal teo-

retického preverenia základných pojmov reflexnej teórie na báze pojmov teórie odrazu. (Ich konečné preverenie možno pravdaže vykonať aj v psychológii iba teoretickou prácou v priebehu praktických skúšok). V tejto súvislosti sa Chromov uspokojuje tézou, že „reflex ako mechanizmus odrazu je zvláštnou fyziologickou funkciou mozgu, činnosťou ktorej vzniká subjektívny obraz objektívneho sveta“ (str. 104).

Osobitnú pozornosť si zasluhuje článok E. A. Asraťana *K otázke fyziológie dočasného spoja*. Asraťan je jedným z významných sovietskych fyziológov, ktorý venoval vo svojej knihe *I. P. Pavlov* (Izd. Akad. nauk SSSR, Moskva—Leningrad 1949) osobitnú pozornosť aj filozofickým otázkam Povlovovho učenia a zvlášť jeho významu pre dialektický materializmus. Štúdia, ako aj z názvu vidieť, nezameriava sa na filozofické otázky psychológie, zameriava sa však na osvetlenie základného fyziologického pojmu učenia o najvyššej nervovej činnosti. Asraťan tu rozvíja a dopĺňa základnú schému zapojovania podmieneného spoja, ktorú podal v uvedenej knihe. Vychádza z faktu, že „Pavlov nezanechal schému svojich nových predstáv o mieste zapojovania podmieneného spoja“. Opierajúc sa o nový faktový materiál, rozvíja Asraťan štyri teoreticky veľmi závažné otázky: 1. Otázku o kôrovom zastúpení nepodmienených reflexov a mieste zapojovania dočasného spoja. 2. O dvojitom vedení podmieneného reflexného spoja. 3. O funkcionálnych stavoch dočasného spoja pri prepojovaní. 4. O nemožnosti vytvárania podmieneného reflexného spoja v mieche. Podrobnejšie si všimneme iba prvú otázku. Nazdávame sa, že Asraťana viedla k postaveniu novej schémy podmieneného reflexnej dráhy snaha priblížiť tento fyziologický pojem psychologickým pojmom.

Asraťan vychádza z experimentálnych zistení, podľa ktorých mnohotvárnosť nepodmienených reflexov sa zachováva aj u dekortikovaných zvierat, iba že sa stáva hrubšou, „ich charakter, priebeh a úroveň ich dokonalosti sa silne menia“. Asraťan z toho uzatvára, že je to „priamy dôkaz jestvovania kôrového zastúpenia nepodmienených reflexov, dôkaz účasti kôry mozgových poglobúl pri ich uskutočňovaní“ (str. 123). Na základe toho pokladá Asraťan za vhodné „rozísť sa so zastaralou predstavou o jednolíniovom oblúku nepodmienených reflexov a nahradiť ju novou predstavou, podľa ktorej oblúk nepodmienených reflexov v centrálnej časti pozostáva z mnohých vetiev, ktoré prechádzajú rôznymi poschodiami centrálneho nervového systému“. „Ďalej považujeme za zásadne správne zahrnúť sem i oblúk orientačného reflexu, ktorý je v podstate tiež nepodmieneným reflexom a ktorý — ako ukázal Pavlov — je vyvolávaný tzv. „indiferentnými“ podnetmi“ (str. 124).

Nazdávame sa, že tu v niekoľkých bodoch možno urobiť paralely medzi fyziologickými a psychologickými predstavami. Kôrové zastúpenie nepodmieneného reflexu je možné uviesť do súladu s tým, že aj pri nepodmienených reflexoch dochádza k pocitom. Ďalej cenné je upozornenie na orientačný reflex, ktorý je z hľadiska psychológie celkom zvláštnym reflexom. Psychologický pozoruhodným je najmä tým, že zahrnuje do seba pravdepodobne podstatnú časť subjektívnych obrazov objektívneho sveta, keďže sa uvádza do činnosti podnetmi, objektívnou terminológiou označovanými ako „indiferentné“. Napokon v Asraťanovej formulácii predpokladu, že „podmienený reflex prvého radu je syntézou dvoch alebo viacerých iných nepodmienených reflexov“, vidíme snahu vidieť reálnu situáciu vzájomného pôsobenia organizmu a prostredia nie na schéme izolovaného nepodmieneného reflexu, ale v obraze živej dynamiky rozličných nepodmienených reflexov. Myslíme, že je v tom náznak klasifikácie nepodmienených reflexov v ich súvzťažnosti, o ktorej nám doteraz z prístupnej literatúry nie je nič známe. O interpretácii pojmu podmieneného reflexu prvého radu sa rozvinula medzi Asraťanom a A. G. Ivanovom-Smolenským polemika.

Veľmi podnetná je štúdia B. G. Ananieva *Otázka párovej činnosti mozgových poglobúl v učení I. P. Pavlova a psychológia*. Táto otázka vyzerá na prvý pohľad ako čisto fyziologická. V skutočnosti fakt dvojitých telereceptorov, fakt komplikovaného prekríženia nervových vedení (napr. zrakových dráh), fakt dvojitosti mozgových poglobúl má veľký význam nielen pre špeciálny výskum, ale aj všeobecne teoretický. Stačí si uvedomiť fakty ako prenos podmienených reflexov bez akéhokoľvek dodatočného tréningu z jednej strany tela na druhú, neobčajne zložitý fakt priestorového vnímania, aby sme videli, koľko tu treba ešte preskúmať na premene jednotlivých energií z objektívneho sveta na fakt vedomia a teda v základoch teórie odrazu. Celkove má štúdia charakter špecializácie, zapadá už skôr do rámca tvorivých

pokusov o stanovenie principiálneho hľadiska na aplikáciu reflexnej teórie v jednotlivých oblastiach psychológie. Také sú aj štúdie J. N. Sokolova *Vzájomné spojenie analyzátorov pri odrážaní vonkajšieho sveta*, V. I. Selivanova *K otázke takzvaného vôľového správania*, V. S. Filatova *Psychológia charakteru vo svetle učenia o najvyššej nervovej činnosti* a osobitne cenná štúdia F. N. Šemjakina *Otázky jazyka a myslenia vo svetle prác J. V. Stalina*. J. A. Budilová zameriava sa najmä na kritiku recepcnej teórie v historicky podloženom príspevku *Otázka analyzátorov v prácach I. M. Sečenova*. V zborníku sú aj dobre bojujce postavené štúdie M. G. Jaroševského *Odpoveď I. P. Pavlova americkým reakčným psychológom* a M. A. Baskina *Psychologická škola v americkej buržoáznej sociológii — nástroj lúpežníckeho imperializmu*.

Filozoficky najcennejšia a najpodnetnejšia je v zborníku štúdia S. L. Rubinštejna *Učenie I. P. Pavlova a problémy psychológie*. K uskutočneniu prestavby psychológie stavia Rubinštejn tri tézy: 1. Základnou úlohou prestavby psychológie je predovšetkým tvorivá a dôsledná realizácia marxizmu v psychológii. 2. Prestavba psychológie na prírodovedných základoch pavlovovského učenia neznamená redukovanie psychológie na fyziológiu. 3. Prestavba psychológie na pavlovovských základoch si vyžaduje rozhodný zlom v idealistických koncepciách, ktoré ešte jestvujú v psychológii a vyžaduje si tvorivo rozpracovávať novú psychologickú teóriu, ktorá zodpovedá duchu marxizmu-leninizmu a pavlovovskému učeniu.

Rubinštejn odmieta psychomorfologickú koncepciu, podľa ktorej „psychická činnosť sa považovala znútra za determinovanú stavbou mozgu nezávisle od jeho činnosti a životných podmienok človeka“. „Pavlovovské ponímanie priradenia funkcionálnej dynamiky k štruktúre mozgu prekonáva odtrhnutie morfolologickej štruktúry od funkcie.“

Ďalej sa Rubinštejn osobitne zaoberá recepcnou teóriou pocitu, ktorú vytvoril J. Müller a H. Helmholtz, porovnáva ju s teóriou Sečenova-Pavlova a rezultuje, že „reflexná teória zdôrazňuje v plnom súhlase s leninskou teóriou odrazu *činný, aktívny charakter odrazu* a prihliada na to, že odraz sa neprejavuje v mŕtvom, zrkadlovom obraze, ale zahrnuje v sebe aj činný vzťah subjektu k odrážanému objektu, k okolitému svetu“ (str. 172). Ďalším výsledkom kritiky recepcnej teórie je podnetný návrh „zamerať celý systém špeciálnych výskumov na fyziologickú analýzu vnímania najmä tých vlastností vecí (veľkosti, formy, jasnosti, reliéfu atď.), ktoré úplne vypadli z oblasti záujmu psychofyziológie zmyslových orgánov, pretože neboli prístupné fyziologickej analýze uskutočňovanej z pozícií recepcnej teórie (str. 177). Možno predpokladať, že výskum v tejto oblasti by bol pomerne najprístupnejším preverením reflexnej teórie v oblasti psychológie. Cenné sú aj Rubinštejnové poznámky k povahе slova ako podnetu, vývoja významu slova, k možnosti nového experimentálneho výskumu problému pamäti a poznámky k významu Pavlovovho učenia o typoch najvyššej nervovej činnosti pre psychológiu osobnosti. Rubinštejnova štúdia vyniká tvorivým charakterom tak vo výklade faktov, ako aj v argumentácii.

J. V. Šorochovová v štúdiu *Učenie I. P. Pavlova o signálnych sústavách* zaoberá sa principiálnymi otázkami vzťahu psychológie a fyziológie — vymedzením základných pojmov obidvoch vied. Tieto otázky vyžadujú najhlbšie a opätovné premyslenie. Šorochovová vychádza z geniálnych Leninových formulácií teórie odrazu a to jej umožňuje postaviť rad cenných téz o význame a vzťahu signálnych sústav k prírodovedeckému výskumu procesu poznania.

Je nedostatkom veľmi cennej Šorochovej práce, že psychologické pojmy odrazu objektívneho sveta nepreberá systematicky, izoluje jednotlivé triedy, formy psychických obrazov skutočnosti a tým jej uniká napr. otázka introspekcie. Je veľmi ťažko rozlíšiť, či sú v pojmoch signálnych sústav zahrnuté pojmy psychologické alebo či psychologické pojmy vyjadrujú aj niečo iné. Napr. na str. 284 sa signál a obraz rozlišuje: „Pojmom signál Pavlov zdôrazňuje funkciu, úlohu obrazov objektívnej skutočnosti“. Podobne na str. 270 sa sústava nepodmieneno-reflexných a podmieneno-reflexných spojov označuje iba ako „mechanizmus“ odrazu vlastností a kvalít vecí a javov vonkajšieho sveta. Na str. 271 interpretuje Šorochová prvú signálnu sústavu ako „sústavu vnemov, dojmov zo všetkých vplyvov vonkajšieho i vnútorného sveta, bezprostredne signalizujúcich živočíchovi biologicky užitočné alebo škodlivé nepodmienené *podnety*“. Ešte zložitejšia je formulácia „Pocity sú podľa Pavlova najjednoduchšie objektívne signály objektívnych vzťahov organizmu k vonkajšiemu svetu“.

Analýzou základných pojmov fyziológie najvyššej nervovej činnosti a psychológie budeme sa zaoberať v osobitnej teoretickej práci. Sovietski fyziológovia, psychológovia a filozofi vykonali od vydania tohto zborníka na tomto poli obrovský kus práce, ktorý vyžaduje osobitné zhodnotenie. Zborník je v niektorých bodoch iba najvšeobecnejším východiskom tejto teoretickej práce. Napr. Petruševskij na str. 48 zborníka píše: „Keď Pavlov hlboko preanalýzoval tieto skutočnosti (vytváranie podmienených reflexov u psa) urobil záver, že „jednoduché reflexy“, ktoré pomenoval nepodmienenými, aj „psychické reflexy“, ktoré pomenoval podmienenými reflexami, sú zároveň javy aj fyziologické aj psychické. Aj jedny aj druhé „sú predsa reakciou na vonkajší svet“, aj jedny aj druhé sú jeho odrazmi“.

Podľa Pavlova nepodmienený reflex je teda (v centrálnej časti) aj psychický jav. Prečo však na kyselinu v ústach okrem stáleho, stereotypne fungujúceho zapojenia priliehavej odpovede slinnej žľazy vzniká aj pocit kyslého? Aký má význam vznik tohto subjektívneho javu okrem vrodeneho a subjektívnym zážitkom neovplyvneného efektu? Aký zmysel má vznik zážitku predstavy tohto pocitu pri vytvorení podmieneného reflexu na farbu tejto kyseliny? Ak je podstata vzťahu organizmu k prostrediu vo vytvorení podmieneného reflexu — t. j. vo vytvorení dočasného *spoja* (nech už jeho povaha je elektrická, chemická alebo iná) v mozgovej hmote, aký zmysel, povahu a podstatu má okrem neho vznik pocitu farby spojenej s predstavou kyslého?

Na takéto základné otázky vzťahov Pavlovovho učenia k oblasti psychológie nenachádzame uspokojivú odpoveď ani v stati Petruševského, ani v iných článkoch zborníka. Avšak napr. A. G. Ivanov-Smolenskij v článku *Niekoľko problémov výskumu spoločnej činnosti signálnych sústav* v súvisi s interpretáciou prvej signálnej sústavy poznamenáva: „Ak prejdeme k pavlovovskej fyziológii, tu nie je potrebné zdôrazňovať, že ani jednej zákonitosti v činnosti mozgových hemisfér nebolo objavené pomocou pojmu „pocit“, niet jediného výskumu v laboratóriách I. P. Pavlova, ktorého témou by bol výskum pocitov, niet ani jediného príkladu, kedy by prísne objektívna metóda Pavlovova bola použitá pre výskum pocitov. Pravda, keď píše o podnetoch a odrazoch a ich stopách v prvej signálnej sústave, I. P. Pavlov poznamenáva: „Je to to, čo aj my máme v sebe ako dojmy, pocity a predstavy z okolného sveta, a to ako z prírody, tak aj zo sociálneho prostredia, s výnimkou slova počtu a videného“. Avšak je zrejme, že v tomto prípade ako v mnohých iných I. P. Pavlov vplieťa „psychologický vzor na fyziologickú osnovu“, t. j. hovorí o nervových procesoch, ktoré sú základom javov, opísaných psychologmi“.

Postaviť pre psychológiu ako špecifickú vedu o subjektívnych obrazoch objektívneho sveta postulát „čisto objektívnej“ metódy (možnej vo fyziológii c. n. s.) je nedorozumením, s ktorým sám Pavlov nesúhlasil. K tomu by bolo možné uviesť všetky príslušné miesta, ktoré sa v tejto súvislosti už často citovali.

Fyziológia c. n. s. opierajúca sa o metódu podmienených reflexov je a môže byť čisto prírodnou vedou, až kým nezačne skúmať subjektívny svet, subjektívne obrazy človeka. Pavlov si nestaval takú úlohu, lebo ju bez zavedenia pojmu introspekcie ani postaviť nemôžno. Pavlov však súčasne právom odmietal idealizmus a indeterminizmus, ktorý sa s faktom „subjektívneho sveta“ spája a spája. Spájať fakt introspekcie s pojmom zvláštny alebo dokonca nematnej substance, stránky, vlastnosti v nás, to je najlepšia cesta stať sa najmä v oblasti spoločenských vied idealistom. Chápať oblasť ľudského vedomia ako oblasť činnosti „vedomia“ a nie činnosti mozgu, to je pozícia protimarkxistická. Aj v tomto ohľade je dôslednosť Pavlovovho teoretického stanoviska cenná a plodná.

Pavlov si na základe metódy podmienených reflexov nestaval takú úlohu, ktorá by ňou bola neriešiteľná, odmietal skúmať okrem *správania* subjektívny svet, subjektívne obrazy. „Stále som stretal aj stretávam veľmi vzdelaných a múdrych ľudí, ktorí nijako nemôžu pochopiť, ako by sa mohlo úplne preštudovať správanie sa napríklad psa celkom objektívne, t. j. iba stavajúc vedľa seba podráždenia, ktorým sa vystavuje zviera, s odpoveďami na ne, teda neberúc do úvahy jeho predpokladaný (podľa analógie s človekom) subjektívny svet.“ (*Výbor z diel I. P. Pavlova*, Bratislava 1953, str. 274). Čo znamená toto úplne? Znamená to, že subjektívny svet musí byť pri zákonitom objasnení správania zahr-

nutý, i keď nie špecifikované vo formulách vzájomného vzťahu organizmu a prostredia.

Pavlov v druhej prednáške geniálnych Prednášok o činnosti mozgových hemisfér (I. P. Pavlov, *Sebrané spisy* IV, Praha 1952) k tomu analogicky píše: „Stojí teda pred nami ďalšia otázka, otázka vytvárania nového reflexného mechanizmu. Pretože k vytvoreniu nového reflexu dochádza spoľahlivo a ľahko za určitých fyziologických podmienok, čo uvidíme tak isto dnes o niečo neskôr, niet tu dôvodu znepokojovať sa a rozmýšľať o tom, že neprizeráme k vnútornému stavu psa. Pri úplnej znalosti vecí je tento jav úplne v našich rukách, je celkom zákonitý a niet príčiny, prečo by sme ho nepokladali za rovnako fyziologický ako ostatné javy, s ktorými sa fyziológ zaoberá“ (c. d., str. 25).

Objektívna metóda podmienených reflexov dovolila Pavlovovi postaviť geniálny plán, mohli by sme obrazne povedať, obchvatného manévru oblasti subjektívnych obrazov objektívneho sveta: „Ozaj, či vtedy, keď objektívne štúdium vyššieho živočícha, napríklad psa, dospeje na ten stupeň — a k tomu samozrejme dôjde — že fyziológ bude môcť ovládať absolútne presným predvídaním pri všetkých podmienkach správanie sa tohto živočícha, čo ostatne pre samostatné, oddelené jestvovanie jeho subjektívneho stavu, ktorý pochopiteľne jestvuje i u neho, iba že svojský, ako my máme zasa náš, či sa vtedy určite nezmení v našom chápaní činnosť každej živý bytosti, počítajúc v to aj človeka, na jeden nerozdielny celok?“ (*Výbor z diel I. P. Pavlova*, str. 190).

Dosiahnuť cieľ tohto manévru je otázka desiatok rokov práce fyziológov, na ktorej sa môžu zúčastniť aj špecializovaní psychológovia, pretože sa koniec-koncov, ako Pavlov hovoril, „zaoberajú činnosťou jedného a toho istého orgánu“.

B. Valehrach

ŽIVOT A UČENIE HERAKLEITA Z EFEZU

Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1954. Z gréckeho originálu preložil, úvod a poznámky napísal dr. Július Špaňár.

Je potešiteľné, že v slovenčine vychádza kniha o živote a diele gréckeho mysliteľa, o ktorom Hegel povedal, že niet jedinej vety v jeho filozofii, ktorú by nebol prevzal do svojej logiky. Engels na mnohých miestach spomína Herakleita a vždy vyzdvihuje najmä jeho bystré dialektické postrehy. Lenin vo svojich *Filozofických zošitoch* zaoberá sa podrobne Herakleitovou filozofiou a tiež veľmi kladne hodnotí jeho živelný materializmus a dialektiku.

Prekladateľ, náš popredný klasický filológ dr. Július Špaňár sa neuspokojil len preložením pravých Herakleitových zlomkov, ale pozbieral všetky zprávy antických autorov týkajúce sa Herakleitovho života a učenia, opatril knihu dôkladným úvodom, poznámkami, abecedným zoznamom mien antických autorov a prehľadnou tabuľkou Diels-Kranzovho a Špaňárovho číslovania. Tak sa dostáva našej verejnosti ucelená kniha o živote, diele a učení tohto gréckeho mysliteľa.

Prekladateľ si prácu rozdelil na nasledujúce časti: na prvom mieste je úvod, v ktorom analyzuje historické súvislosti, triedne a kultúrne pomery spoločnosti, v ktorej Herakleitos žil, a vysvetľuje hlavné myšlienky jeho učenia. Po úvode nasledujú doxografické zprávy, t. j. zprávy rôznych antických autorov o Herakleitovi. Ďalšia časť obsahuje pravé zlomky. Časť C je venovaná autorom, ktorí Herakleita napodobovali, časť D ukazuje filozofické náhľady Herakleitových žiakov Kratyla a Antistena. K tomu dr. Július Špaňár pripojil obsiahle poznámky, abecedný zoznam antických postáv a autorov a prehľadnú tabuľku.

Pri písaní úvodu stál prekladateľ pred ťažkou úlohou. Správny úvod má podať dôkladný rozbor spoločenskej situácie, v ktorej autor žil. Herakleita možno pochopiť len na širokom pozadí hospodárskych, triednych, politických a kultúrnych pomerov vo vtedajšom Grécku. Dr. Július Špaňár zmocnil sa tejto úlohy úspešne. Začína podrobnou analýzou týchto pomerov od VII. storočia pred n. l. až do doby Herakleitovej smrti. Potom pristupuje k interpretácii hlavných pojmov Herakleitovej filozofie — logos, oheň, osud, protiklady, duša.